

ПСИХОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.99:614.8

DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.5/28>

Корнієнко О.В.

кандидат психологічних наук, доцент

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НА ПРИКЛАДІ «ПСИХОЛОГІЇ БЕЗПЕКИ»

Актуальність підготовки матеріалів цієї статті для обговорення серед фахівців рубрики журналу «Національна безпека та безпека життєдіяльності» не є випадковим окремим етапом у багаторічній навчально-виховній та науково-педагогічній діяльності автора (1994–2021 роки). Впродовж вказаного періоду викладалась відповідна ключова дисципліна «Безпека життєдіяльності» для студентів факультету психології КНУ імені Тараса Шевченка, зокрема майбутніх психологів, соціологів, соціальних педагогів та соціальних працівників.

Автор брав участь у відповідних конференціях цього напрямку та проводив відповідну дослідницьку діяльність, продуктивним результатом чого стали опубліковані тези, статті, навчальний посібник та монографія. Автор також проходив навчання на курсах підвищення кваліфікації у профільних вузах; розглядав «Безпеку життєдіяльності» не тільки як навчальну дисципліну, а як міждисциплінарний науковий напрям, який потребує додаткових досліджень суміжних наук – загальної психології, вікової психології, клінічної психології, психодіагностики, психосоматичного здоров'я учнівської та студентської молоді; приділяв значну увагу проведенню емпіричних досліджень з застосуванням чотирьох блоків психодіагностичних методик студентської молоді. Всього продиагностовано за 2006–2009 н/р 375 студенток, 311 студентів (психологів, соціологів, соціальних педагогів, військових психологів, радіофізиків) та 163 студенти, які проходили диспансеризацію у студентській поліклініці. За період 2010–2015 років було обстежено 1 147 студентів. Таким чином, загальна кількість студентів, які пройшли комплексні індивідуально-психодіагностичні тестування, налічувала 1 996 осіб. Аналіз публікацій вітчизняних та зарубіжних фахівців виявив важливий напрям досліджень в загальній структурі безпеки життєдіяльності – психологія безпеки особистості. Наступні розділи статті поетапно розкриють взаємодоповненість актуальних феноменів безпеки життєдіяльності та психології безпеки особистості повсякденного життя громадян України. Включений детальний аналіз обговорення складних питань з посиланням на публікації науковців.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, психологія, психодіагностика особистості.

Постановка проблеми. Науково-прикладний інтерес автора статті був пов'язаний з пізнавальною активністю науковця та пропозицією підготувати текст статті до фахового наукового журналу «Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського» відповідної рубрики «Психологія національної безпеки та безпеки життєдіяльності». З урахуванням десятирічного досвіду викладання дисципліни «Безпека життєдіяльності» на факультеті психології, аналізу публікацій фахівців суміжних дисциплін з 1994 року виникла необхідність переоцінки значення цієї дисципліни, наукового напрямку і під-

готовки монографії «Безпека життєдіяльності та підтримання психосоматичного здоров'я молоді» [1]. У монографії розглянуто проблему безпеки життєдіяльності та підтримання психосоматичного здоров'я молоді з позиції взаємозв'язку міждисциплінарних підходів, а саме медико-психологічного, філософсько-психологічного, соціально-педагогічного, медико-демографічного, теоретико-методологічного й емпіричного аналізу. Наведені історичні довідки про відомих лікарів-філософів, психологів та психіатрів різних часів та народів. Подано власну концепцію автора щодо питань пропедевтики та підтримання психосомати-

тичного здоров'я молоді з урахуванням останніх розробок провідних українських і західних науковців. Проаналізовано психофізичні складники безпеки життєдіяльності та підтримання психосоматичного здоров'я молоді, а також фактори ризику для здоров'я дітей та молоді, зумовлені способом життя, зокрема: паління, вживання наркотиків, безладне сексуальне життя, наслідком чого є ВІЛ-інфікування та захворювання та СНІД. Окреслено шляхи підтримання здоров'я українського народу на сучасному етапі, а саме зазначено про впровадження ідеології здоров'я як першочергове завдання державної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Об'єктом дослідження психології безпеки є різні види предметної діяльності людини, пов'язані з небезпекою, а також суспільство, великі та малі групи, індивіди [2, с. 65–69].

Предметом дослідження цього напрямку є: психологічні процеси, які породжуються діяльністю, впливаючи на її безпеку; психічні стани людини, що позначаються на безпеці її діяльності; властивості особистості, які відображаються на безпеці діяльності.

Методи роботи фахівців з психології безпеки частково збігаються з методами соціально-психологічного дослідження – це система операцій, процедур, прийомів, встановлення соціально-психологічних фактів, їх систематизація та засоби аналізу, тактика дослідження.

Професійні вимоги до спеціаліста з психології безпеки можливо виділити у такі групи:

1. Професійна поведінка – дії, які виконуються психологом, специфічні дії під час взаємодії з оточуючими.

2. Здатність професійно взаємодіяти з соціальними системами (суспільство, малі та великі групи, індивіди), допомога у здійсненні пошуку негативних тенденцій у соціальних системах.

3. Проведення моніторингу – систематичне відслідковування поточного стану та прогнозування можливих змін у системі безпеки методами та технологіями, напрацьованими в психології, заняття просвітництвом, наприклад, участь у телевізійних програмах, публікації в ЗМІ.

4. Консультації з питань психологічної безпеки.

Відповідно до теорії А. Маслоу потреба в безпеці є однією з базових людських потреб. Здавалося б, інстинкт самозбереження повинен повністю виключити будь-яку можливість нанесення випадкової чи усвідомленої шкоди організму, але психологічний механізм безпеки складно влаштований та далеко не до кінця вивчений. Психологи ще не

можуть надати відповіді на багато питань, у тому числі на питання: чому людина свідомо ризикує своїм здоров'ям, а інколи і життям?

Є. Фром, розвиваючи «гуманістичний психоаналіз», говорив про те, що небачена свобода від жорстоких соціальних, політичних, економічних та релігійних обмежень вимагала компенсації у вигляді почуття безпеки та почуття приналежності до соціуму. Він вважав, що ця прірва між свободою та безпекою стала причиною безпрецедентних труднощів у людському існуванні. К. Хорні у своїй соціокультурній теорії особистості виділяла дві потреби дитинства: потребу у задоволенні та потребу в безпеці [3, с. 535]¹.

У вітчизняній психології поняття «психологічна безпека» починає використовуватися у зв'язку з професійною діяльністю людей у предметній сфері в кінці 70-х на початку 80-х років у зв'язку з інтенсивним розвитком промислової соціальної психології. В працях А.Г. Асмолова, І.Я. Бойко, К.М. Гуревич, В.П. Зінченко, А.Е. Климова, Б.Ф. Ломова, А.В. Карпова, М.А. Котіка, О.Н. Носкова, Д.А. Ошанина, В.Д. Шадрікова та інших розглядалися і психологічні питання безпеки з метою забезпечення профілактики нещасних випадків на виробництві у напрямку психології праці та інженерної психології.

Питаннями психології безпеки в сучасних умовах займаються вчені І.В. Абакумова, І.А. Баєва, С.А. Богомаз, П.Н. Єрмаков, Ю.П. Зінченко, Т.М. Краснянська, Н.А. Лизь, А.В. Непомнящий, Т.В. Ексакусто та інші.

Необхідно також відзначити опубліковані навчальні посібники на тему «Психологія безпеки» [4, с. 84; 5, с. 276]. Перспективним для обговорення слід вважати колективну працю співробітників Єреванського Державного Університету на тему «Психологічна безпека особистості в системі “людина – транспорт”» [6, с. 84]. Представлена науково-дослідницька праця включає в себе дані теоретичних та експериментальних досліджень, проведених у межах базової тематики «Психологічна безпека особистості в системі “пасажир – транспорт” в НІЛ психології особистості та професійної діяльності ЕГУ». Автор зазначає: «Клінічні дані свідчать, що недотримання умов особистої/чи групової безпеки самим негативним чином відбивається на психологічному розвитку та психологічному здоров'ї індивідуума і соціуму» [7, с. 48–53].

За даними деяких вітчизняних авторів, за показниками психічного та духовного здоров'я

¹ Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности: основные положения, исследования и применение. СПб.: Питер Пресс, 1997. 535с.

сучасне суспільство знаходиться на достатньо низькому рівні. Як справедливо зазначає автор, «для більшості населення воно характеризується перш за все втратою життєвих перспектив, надій та віри у майбутнє, втратою смислу життя, відчуттям нездатності переборювати життєві труднощі, почуттям відчаю, депресивності та безсвідомим нехтуванням життям та здоров'ям, психологічною готовністю до психічного зараження та навіюваності» [8, с. 30–44].

Безпечна поведінка особистості є основою усіх інших видів безпеки, оскільки робота соціальних організацій та спеціальних служб, які забезпечують безпеку, не може бути ефективною, якщо сама людина не приділяє цьому відповідної уваги.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити сутність факторів безпеки особистості; дослідити походження поняття «безпека» в енциклопедіях, довідниках-словниках, джерелах інтернет-ресурсів; окреслити перспективи дослідження психологічної безпеки як галузі психологічної науки, пов'язаної з різними аспектами безпеки життєдіяльності та професійної діяльності людини.

Виклад основного матеріалу. Безпека особистості визначає три фактори:

1. Людський фактор – це різні реакції людини на небезпеку.
2. Фактор середовища – традиційно розділяється на фізичне та соціальне.
3. У соціальному середовищі своєю чергою виділяють макро- та мікросоціальний фактор. До макросоціального фактору належать демографічний, економічний та інші чинники, які впливають на людину, до мікросоціального – її безпосереднє оточення (сім'я, референтна та професійна група тощо).

Рівень захищеності залежить від міри конструктивності та активності поведінки та діяльності людини. При цьому важливою умовою конструктивної поведінки виступає адекватна соціалізація інстинктів, потреб та мотивів діяльності, задоволення потреб людини соціально прийнятним способом.

Таким чином, у кожній сфері активності людини є ризики, зумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами. Психологія безпеки покликана вивчати характер впливу та склад цих факторів з метою нейтралізації чи мінімізації можливих ризиків.

Зокрема, С.А. Панарин та А.Б. Есимова зазначають: «Безпека набула у світовій політичній свідомості статусу загальноприйнятої цінності та норми і водночас залишається джерелом роз-

біжностей як у теоретичному, так і практичному плані» [9, с. 32].

Феномен безпеки набуває великої значущості, а його вивчення стає одним з важливих напрямів досліджень не тільки для економіки, політики, антропології, але перш за все для психології. Інші фахівці відмічають: «Термін “безпека” в науковій літературі – це досить багатогранне поняття. Інколи безпеку розглядають як мету, інколи – як концепцію, інколи – як наукову програму чи наукову дисципліну» [10, с. 143–147]. Виникає потреба в певній систематизації накопиченого знання та уніфікації понятійного апарату.

Відповідно до словника С.І. Ожегова безпека – це стан, за якого не загрожує небезпека. Синонімами слова «безпека» є слова «надійність», «захищеність», «стійкість», «збереженість», «необразливість», «нешкідливість» [11].

В енциклопедичному словнику Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона безпека характеризується як головна запорука людського розвитку. Відсутність безпеки особистості та власності рівносильно відсутності будь-якого зв'язку між зусиллями людини та досягненнями цілей. Це означає невідомість, чи дістануться продукти тому, хто їх виробляє, чи буде людина завтра користуватися тим, що зберігає сьогодні. Це означає, що праця та ощадливість не призводять до набуття, а ведуть до насильства. Коли немає гарантій для недоторканності особистості та власності, все майно, честь, свобода та саме життя знаходяться у владі сильного. Зберегти те, що виробив, може тільки той, хто має великі сили захищати своє майно, на відміну від інших, які віддають перевагу хижачькій праці та корисній діяльності [12].

Відповідно до психологічної енциклопедії безпека – це відчуття довіри, неушкоженості, відсутності страху чи тривоги, особливо щодо задоволеності теперішніх (та майбутніх) потреб.

У словнику російської ідіоматики прикладами ідіоматичної сполучуваності зі словом «безпека» є «абсолютна безпека», «висока безпека», «повна безпека» [13].

Дані Національного корпусу російської мови дозволяють побачити ступінь затребуваності феномена безпека за останні 100 років [14]. Додатково включаємо рис. № 1 для представлення даних досліджень у візуальному форматі.

Як видно з рис. 1, динаміка частотності «безпеки» в російській мові з 2000 року різко збільшується.

За результатами сучасних досліджень, безпека у буденній свідомості утворює зону безпечного

світу, деякої спільноти, де респонденти відчувають себе захищеними, не очікуючи шкоди від оточуючих, у результаті чого вони відчувають позитивні емоції. Вважаємо доцільним включити рис. 2 «Феномен безпеки у буденній свідомості» [15, с. 107–190].

Психологія безпеки – новий напрям у психологічній науці, в якому одночасно співіснують багато поглядів, кожний з яких диктує свою логіку постановки проблем, інтерпретації оточуючого світу, методологію дослідження. Психологія безпеки виконує у багатьох випадках сполучну роль між різними дисциплінами. Зокрема, безпека закладена у кожному об'єкті генетично (імунітет, інстинкт самозбереження, захисні сили організму тощо). Водночас багато загроз є рукотворними та стосуються тих форм нашої дійсності, виникнення яких є результатом людської діяльності.

Протягом достатньо тривалого періоду в історії психології людину характеризували як суб'єкта діяльності. У результаті цього перше визначення психології безпеки з'явилося у межах психології праці та інженерної психології та було сформульовано М.А. Котиком у 1987 році. Психологія безпеки була покликана забезпечувати профілактику нещасних випадків на виробництві та вивчати їх причини.

До кінця ХХ століття смислове наповнення терміна «психологічна безпека» стало розширюватися, включаючи у себе розуміння особистості як особливої цінності, унікальної сутності, здатної регулювати та організувати свій життєвий шлях, одночасно виступаючи не тільки як суб'єкт безпеки, але і як суб'єкт життя.

Безпека стала розглядатися як мобілізатор ресурсів людської психіки в екстремальних ситуаціях. В умовах невизначеності та нестабільності як умови психологічної безпеки стали розглядати такі параметри, як якість життя, душевна рівновага та розвиток, впевненість у майбутньому, життєстійкість тощо.

Одночасно з цим для психологічної безпеки людини стали висуватися певні вимоги до суспільства, у якому вона живе, як-от:

- можливість життя у безпечних для здоров'я умовах;
- наявність ефективного медичного обслуговування;
- створення реальних можливостей для задоволення природних та соціальних потреб громадян;

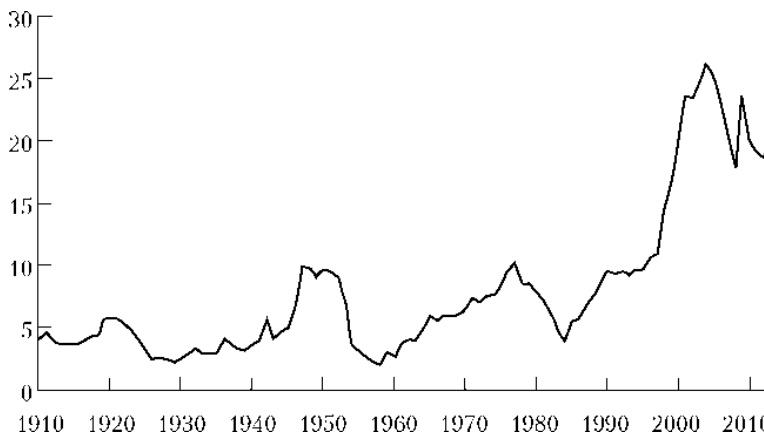

Рис. 1. Ступінь загребуваності феномена «безпека» за останні 100 років

Рис. 2. «Феномен безпеки у буденній свідомості»

- підстави для впевненості у майбутньому;
- стан суспільства, який не сприяє порушенню цілісності соціальних суб'єктів, адаптованості їх функціонування та розвитку;
- суспільство, де людина відчуває себе захищеною.

Водночас психологічна безпека – це специфічна міра стабільності психічного стану людини, яка у багатьох випадках визначає особливості реагування людей на різні травматичні ситуації, з якими неминуче стикається кожна людина протягом життя: зовнішні труднощі, хвороби, проблеми з керівництвом, конфлікти, зміна умов життя, зміна місця роботи тощо.

Таким чином, психологія безпеки – це галузь психології, яка вивчає психологічні закономірності життя та діяльності людини, пов'язані з забезпеченням безпечного існування та розвитку.

Висновки. Проведений аналіз наукової літератури показав, що у вітчизняній психології поняття безпеки та загрози не було предметом самостійного психологічного дослідження. Українські

науковці вивчали інформаційну безпеку, психологічні та психофізіологічні аспекти безпеки праці, життєдіяльності людини та особистої безпеки, безпеки та підтримання психосоматичного здоров'я (В.М. Богуш, І.П. Пістун, О.В. Корнієнко, Ю.В. Кіт, М.К. Хобзей, Г.В. Сітін, Н. Семєнів, О.К. Юдін).

Вивченням психологічної безпеки особистості, пов'язаної з різними аспектами життєдіяльності та професійної діяльності людини, займалися

і зарубіжні вчені (R. Abramovitz, A. Edmonson, H.-T. Chang, A.T. Lee, T. Leathy, K. Sarafyan, M. Seager, P.M. Senge, C. Willing та інші).

Отже, аналіз наукових публікацій свідчить про те, що в них не повною мірою розкриті всі аспекти небезпек і загроз для психологічної безпеки людини. Залишається невивченим питання, яким чином небезпеки і загрози впливають на пізнавальну, вольову, емоційну і мотиваційну сфери особистості, її поведінку тощо.

Список літератури:

1. Корнієнко О.В. Безпека життєдіяльності та підтримання психосоматичного здоров'я молоді : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 264 с.
2. Баева И.А. Психология безопасности: история, становление, перспективы. *Национальный психологический журнал*. 2007. № 1(2). С. 65–69.
3. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности: основные положения, исследования и применение. Санкт-Петербург : Питер Пресс, 1997. 535 с.
4. Марчукова С.Ф. Психология безопасности : учеб. пособие. Иркутск : Изд-во БГУ, 2016. 84 с.
5. Психология безопасности: учеб. пособие для академического бакалавриата / А.И. Донцов, Ю.П. Зинченко, О.Ю. Зотова, Е.Б. Перельгина. Москва : Издательство Юрайт, 2016. 276 с.
6. Психологическая безопасность личности в системе человек-транспорт / Р.В. Агузумцян, В.Р. Папоян, А.С. Галстян, Е.Б. Мурадян, Д.Ю. Саргсян. Ереван : Изд-во ЕДУ, 2017. 84 с.
7. Войкунский А.Е. Информационная безопасность: психологические аспекты. *Национальный психологический журнал*. 2010. 1(3). С. 48–53.
8. Соснин В.А. Круглый стол «Психология о терроризме». *Психологический журнал*. 1995. № 4. С. 30–44.
9. Панарин С.А., Есимова А.Б. Дискурсивный анализ безопасности: дефиниция как элемент культуры. *Безопасность как ценность и норма: опыт разных эпох и культур: материалы Междунар. семинара, г. Суздаль, 15–17 ноября 2011г./ отв. ред. С. Панарин*. Санкт-Петербург : Интерсоцис, 2012. С. 32.
10. Спиридонова Е.А., Павленкович С.С. Специфика деятельностного подхода по курсу «Основы безопасности жизни». *Профессиональная подготовка будущих учителей: проблемы, опыт, перспективы* : Сб. научн. ст. Саратов: ИЦ «Наука», 2012. С. 143–147.
11. Словарь русских синонимов. URL: <http://www.classes.ru/all-russian/Russian-dictionary-synonyms-term-2915.html>.
12. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А. Энциклопедический словарь. Санкт-Петербург : Брокгауз-Ефрон, 1890–1907. URL: <http://www.enc-dic.com/brokgause/Bezopasnost-32938.html>
13. Словарь русской идиоматики. URL: <http://www.dict.ruslang.ru/magn.php>
14. Національний корпус російської мови функціонує в Інтернеті з 2003 року та у даний момент включає самі різні російські тексти загальним обсягом 140 млн. словосполучень. Національний корпус російської мови, як і національні корпуси інших мов, мають дві важливі особливості. По-перше, він представлений та збалансований, тобто, включає усі типи письмових текстів, представлених у даній мові (художні різних жанрів, публіцистичні, початкові, наукові, ділові, розмовні, діалектні та т.п.) та усі ці тексти входять в корпус по можливості пропорційно їх частці у мові відповідного періоду. По-друге, корпус включає особливу додаткову інформацію про властивості текстів, які входять до нього (так звану розмітку, чи анотацію).
15. Зотова О.Ю. Психологическое состояние современной России. Москва : ОПТИМ ГРУПП 2012. С. 107-190.

Korniyenko O.V. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF LIFE SAFETY ON THE EXAMPLE OF “SAFETY PSYCHOLOGY”

The urgency of preparing the article's materials for discussion among specialists of journal heading “National safety and security of Life” is not an accidental separate stage in the long-term educational and scientific-pedagogical activities of the author (1994–2021). During this period, the relevant key discipline “Life Safety” was taught to students of psychologists, sociologists, social educators and social workers of the Psychological Faculty of Taras Shevchenko National University.

The author took part in relevant conferences in this field with a productive result of published abstracts, articles, textbooks, monographs, was trained in advanced training courses in specialized universities. He considered “Life Safety” not only as an academic discipline, but as an interdisciplinary scientific field that

requires additional research in related sciences of general psychology, age psychology, clinical psychology, psychodiagnostics, psychosomatic health of students. Paid considerable attention to conducting empirical research using four blocks of psychodiagnostic methods of student youth. A total of 375/311 female/male students, sociologists, social pedagogues, military psychologists, radiophysicists, and 163 students who underwent medical examination at the student polyclinic have been diagnosed for the period 2006–2009 years. During the period 2010–2015 years 1147 students were surveyed. Thus, the total number of students who underwent comprehensive individual-psychodiagnostic studies was 1996 subjects. The analysis of publications of national and foreign experts revealed an important field of research “psychology of personal security” in the overall structure of life safety. The following sections of the article will gradually reveal the complementarity of current phenomena of “safety of life” and “psychology of personal safety” in everyday life of Ukrainian citizens. A detailed analysis of complex issues discussion with reference to the published works of scientists is included.

Key words: *life safety, psychology, personality psychodiagnostics.*